

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ

Σύνοψη Ευρημάτων

Ποιοτική Διερεύνηση της Ψυχολογικής Πτυχής της Σχέσης των Εφήβων με το Διαδίκτυο: Χρήση, Στάσεις και Ανάγκες

Μπετίνα Ντάβου
Επιστημονική Υπεύθυνη
Καθηγήτρια Ψυχολογίας

Ανθή Σιδηροπούλου
Κοινωνιολόγος
Υπ. Διδάκτωρ Επικοινωνίας

Αθήνα, Οκτώβριος 2010

Ευχαριστίες: Ευχαριστούμε θερμά τους εφήβους που μας έδωσαν το χρόνο τους και τους γονείς τους που μας εμπιστεύτηκαν. Χωρίς τη δική τους συμμετοχή, η έρευνά μας θα ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθεί. Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας (Κ.Ε. 70/4/4132) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

I. Θεωρητικό Πλαίσιο	3
1. Περί κατάχρησης, «εξάρτησης» και «εθισμού» στο διαδίκτυο.....	3
2. Η σαγήνη του διαδικτύου.....	6
3. Ειδικά στοιχεία για τη σχέση των εφήβων με το διαδίκτυο	9
II. Μέθοδος της Έρευνας	13
1. Συμμετέχοντες	13
2. Υλικό.....	14
3. Διαδικασία	15
III. Ευρήματα.....	18
1. Ο εφηβικός χρόνος: Γρήγορα, γρήγορα. Το «ιδιαίτερο» είναι το διάλειμμα μου.....	18
2. Στο υπνοδωμάτιο «με δυο ακουστικά στ' αυτιά»... ..	19
3. Δικτυωμένες επαφές... ..	20
4. ...αλλά και άμεσες διαπροσωπικές συναναστροφές	21
5. Διατήρηση της αίσθησης του χώρου και του χρόνου κατά τη διάρκεια της ενασχόλησης με το διαδίκτυο.....	22
6. Στάσεις προς τα Μέσα και γνώσεις περί προφύλαξης	23
IV. Συμπεράσματα και Συζήτηση	24
V. Βιβλιογραφία.....	29
Παράρτημα.....	33

I. Θεωρητικό Πλαίσιο

1. Περί κατάχρησης, «εξάρτησης» και «εθισμού» στο διαδίκτυο

Ο κυβερνοχώρος, όπως αλλιώς ονομάζεται το διαδίκτυο, αποτελεί μια «συναινετική παραίσθηση που βιώνεται καθημερινά από δισεκατομμύρια νόμιμους χρήστες σε κάθε έθνος[...]» (Gibson, 2004, σ. 69) . Η αντίληψη του διαδικτύου ως μια συναινετική παραίσθηση έχει αποτελέσει ερευνητικό αντικείμενο ποικίλων ακαδημαϊκών κλάδων, όπως η ψυχολογία, η κοινωνιολογία ακόμα και η φιλοσοφία.

Ο John Suler (1996), ένας από τους πρώτους ψυχολόγους που ασχολήθηκε με την ανθρώπινη διαδικτυακή εμπειρία, την περιγράφει ως είσοδο του χρήστη σε ένα ψυχολογικό χώρο μεταβατικής εμπειρίας μεταξύ του εαυτού και του άλλου. Αυτός ο χώρος, σε ιδανικές συνθήκες, λειτουργεί σαν ένα εργαλείο καλύτερης κατανόησης του εαυτού και εξερεύνησης της ταυτότητας, μέσω της αλληλεπίδρασης με τις ταυτότητες των «άλλων». Επίσης, ο χώρος αυτός δίνει και τη δυνατότητα στο άτομο να εκφράσει τις φαντασιώσεις, τα άγχη και τις επιθυμίες του.

Σε ότι αφορά το ζήτημα του διαδικτυακού εθισμού¹ ο Suler υποστηρίζει: «[...] Η πρόσφατη επιδημία του διαδικτυακού εθισμού διαχωρίζεται σε τρεις ομάδες. Η μεγαλύτερη ομάδα εθισμένων είναι φαντάσματα. Υπάρχουν μόνο στο νου των δικών μας ΜΜΕ που αρέσκονται να υπερβάλουν και να σκανδαλίζουν, λουδιτών που φοβούνται την ακαταμάχητη ισχύ του διαδικτύου και κάποιων αφελών επαγγελματιών ψυχικής υγείας που φιλοδοξούν να διεκδικήσουν μια θέση στη νέα παθολογία. Η δεύτερη ομάδα παγιδεύεται στον ενθουσιασμό και την καινοτομία των πολλών συναρπαστικών δυνατοτήτων που προσφέρει το διαδίκτυο. Μπορεί να υπερβούν τα όρια – δημιουργώντας προβλήματα στον “πραγματικό τους κόσμο” –

¹ “Internet Addiction”. Στο DSM-IV TR δεν γίνεται καμία αναφορά σε εθισμούς, αντίθετα χρησιμοποιεί την έννοια της εξάρτησης (dependency) για να περιγράψει την καταναγκαστική και επαναλαμβανόμενη χρήση ουσιών, όπως π.χ. τοξικών ουσιών ή αλκοόλ. Επίσης, σημαντική είναι και η διάκριση ανάμεσα στην σωματική και την ψυχολογική εξάρτηση. DSM-IV TR (2000).

αλλά αυτό είναι απλά ένα στάδιο. Συνειδητοποιούν τι μπορούν και τι δεν μπορούν να αποκομίσουν από τον κυβερνοχώρο και επιστρέφουν στον πραγματικό κόσμο λίγο πιο σοφοί. Η τελευταία ομάδα - η μειονότητα – είναι αυτοί οι άτυχοι, ήδη ευάλωτοι άνθρωποι, που υποκύπτουν σε μια ή περισσότερες αποπλανήσεις του διαδικτύου. Είναι ανίκανοι να βοηθήσουν τους εαυτούς τους. Αυτοί αποτελούν το είδος των ανθρώπων, τους οποίους οι πραγματικά εξειδικευμένοι επαγγελματίες προσπαθούν να βοηθήσουν» (Suler, 1996).

Ο Suler, εδώ, περιγράφει με σαφήνεια ένα από τα πιο διφορούμενα πεδία της ακαδημαϊκής έρευνας. Όντως, αρχικά υπήρξε κάποιος προβληματισμός σχετικά με τα χαρακτηριστικά εκείνα που πρέπει να έχει κάποιο άτομο για να χαρακτηριστεί «εθισμένο στο διαδίκτυο». Ο αρχικός ενθουσιασμός για τον κυβερνοχώρο, ένα μέσο επικοινωνίας² τόσο ριζικά διαφορετικό από τα παραδοσιακά, που προσφέρει δημιουργικότητα και επικοινωνιακή ισότητα - τουλάχιστον θεωρητικά – έκανε πολλούς ανθρώπους ανά την υφήλιο φανατικούς θαυμαστές του διαδικτύου. Αυτό όμως δε συνεπάγεται την άμεση ένταξη των ατόμων αυτών στους κόλπους μια ομάδας με παθολογικά χαρακτηριστικά.

Ακριβώς αυτός ο διφορούμενος χαρακτήρας της χρήσης του διαδικτύου δεν επέτρεψε να συγκροτηθεί από νωρίς ένας σαφής ορισμός της διαδικτυακής εξάρτησης, και οδήγησε σε μια έντονα τεchnοφοβική διάθεση απέναντι στις επικοινωνιακές τεχνολογίες του 21^ο αιώνα. Ακόμα και η πολύ διαδομένη χρησιμοποίηση του όρου «χρήστης» για κάποιον, ο οποίος ασχολείται με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και το διαδίκτυο, σηματοδοτεί μια διαφοροποίηση από τους τηλεθεατές, αναγνώστες και ακροατές των ΜΜΕ που αναπτύχθηκαν στις προηγούμενες δεκαετίες. Η διαφορά του διαδικτύου από τα παραδοσιακά ΜΜΕ έγκειται στο γεγονός ότι απαιτεί την ενεργή συμμετοχή του ατόμου. Υπάρχουν ερεθίσματα και επιδράσεις από άλλα άτομα που συχνά δε μπορεί το άτομο να

² Το διαδίκτυο ανήκει στα «νέα» μέσα επικοινωνίας, κυρίως εξαιτίας της αλληλεπίδρασης που προσφέρει αλλά και της ταχύτατης επεξεργασίας και εκτέλεσης πληροφοριών και δραστηριοτήτων. Τα «νέα» μέσα προεκτείνουν τις δυνατότητες των συμβατικών οπτικοακουστικών μέσων και επιτρέπουν και την αμφίδρομη επικοινωνία. Αναλυτικότερα βλ. Κούρτη (2003).

ελέγξει. Την συγκριτικά «παθητική» διαδικασία παρακολούθησης της τηλεόρασης διαδέχεται μια πιο ενεργητική συμμετοχή και αλληλεπίδραση στον κυβερνοχώρο.

Ο διαδικτυακός εθισμός ορίστηκε πρώτα από τον Goldberg (1995)³, παρόλο που ο αμερικανός ψυχίατρος αντιμετώπισε το θέμα κάπως σαρκαστικά (Healy, 1999). Ο Goldberg, ακολουθώντας το παράδειγμα του εθισμού στα τυχερά παιχνίδια, περιέγραψε την παθολογική κατάσταση ως την απομάκρυνση και απομόνωση των ανθρώπων από την οικογένεια για να «σερφάρουν στο διαδίκτυο». Παρόλο που ο Goldberg δεν θεωρεί ότι υφίσταται διαδικτυακός εθισμός έδωσε ερεθίσματα σε άλλους μελετητές να προσεγγίσουν αυτή τη νέα προβληματική.

Η Young (1998) περιγράφει τον εθισμό στο διαδίκτυο ως την καταναγκαστική συμπεριφορά που σχετίζεται με διαδικτυακές δραστηριότητες και επηρεάζει τη φυσιολογική ζωή του ατόμου, προκαλώντας σοβαρό άγχος στην οικογένεια, τον στενό κοινωνικό κύκλο αλλά και το επαγγελματικό περιβάλλον. Ο εθισμός στο διαδίκτυο, ο οποίος ορίζεται και ως «διαδικτυακή εξάρτηση» ή «διαδικτυακή παθολογία», κυριαρχεί ολοκληρωτικά στη ζωή ενός ατόμου καθιστώντας τον κυβερνοχώρο προτεραιότητα έναντι της οικογένειας, των φίλων και της εργασίας. Όπως χαρακτηριστικά λέει η Young, τα άτομα με διαδικτυακή εξάρτηση είναι διατεθειμένα να θυσιάσουν ότι πιο πολύτιμο έχουν για να συνεχίσουν να διατηρούν την ανθυγιεινή συμπεριφορά τους.⁴

Κατά τον Greenfield (1999)⁵, αυτού του τύπου η χρήση του διαδικτύου μπορεί να οριστεί ως εθισμός εφόσον προκαλεί παθητική στάση και απομάκρυνση από την πραγματικότητα και περιλαμβάνει ένα από τα βασικά κριτήρια της έννοιας του εθισμού, την ανεκτικότητα δηλαδή την τάση του ατόμου να χρειάζεται όλο και μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στο διαδίκτυο ή όλο και πιο πολύ διεγερτικό υλικό για να μπορέσει να ικανοποιηθεί. Παράλληλα, η εθιστική διαδικτυακή

³ Αναλυτικότερα βλ. επίσης για τον Goldberg στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.psychom.net/iadcriteria.html>.

⁴ Αναλυτικότερα βλ. επίσης για την Young στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.netaddiction.com/>.

⁵ Αναλυτικότερα βλ. για τον Greenfield στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.virtual-addiction.com/index.htm>.

συμπεριφορά χαρακτηρίζεται και από συμπτώματα του συνδρόμου στέρησης, καθώς και από αρνητικές συνέπειες που βιώνει το άτομο από την κατάχρηση.

Από την άλλη πλευρά, άλλοι μελετητές θεωρούν πως ο εθισμός στο διαδίκτυο δεν είναι τίποτα παραπάνω από ένα κοινωνικό κατασκεύασμα των ΜΜΕ, το οποίο ορισμένοι ψυχολόγοι και ψυχίατροι βιάστηκαν να μετατρέψουν σε «παθολογική» κατάσταση (Surratt, 1999). Πάντως, ο «διαδικτυακός εθισμός» δεν έχει συμπεριληφθεί ακόμα στο Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο Ψυχικών Ασθενειών (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders - DSM).

2. Η σαγήνη του διαδικτύου

Με το διαδίκτυο, η ορατότητα του κόσμου και οι ευκαιρίες που προσφέρονται είναι πλέον δυνητικά απέραντες. Το διαδίκτυο επεκτείνει τις δυνατότητες των ανθρώπων να συνάψουν εικονικές σχέσεις οικειότητας κάθε είδους, φιλικές, ερωτικές, ακόμη και παιδαγωγικές. Οι σχέσεις αυτές όμως έχουν εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά από τις σχέσεις που αναπτύσσονται με πραγματικούς άλλους σε πραγματικό χωρο-χρονικό πλαίσιο. Αυτή η «διαφορετικότητα» φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ελκυστική για τους εφήβους, γιατί τους προσφέρει ανακούφιση από την κοπιαστική και αδέξια διαχείριση του ραγδαία μεταβαλλόμενου εφηβικού σώματος και των πρωτόγνωρων διεγέρσεών του στον πραγματικό χώρο και χρόνο, μέσω της καταφυγής σε ένα κυβερνο-σώμα (Heggs, 2005), το οποίο ο έφηβος επιλέγει να κατασκευάζει και να παρουσιάζει κατά βούληση σε χώρους εικονικούς. Συχνά το διαδίκτυο παρομοιάζεται με ένα εργαστήριο ταυτοτήτων, σαν ένας μεταβατικός χώρος όπου το άτομο μπορεί να πειραματιστεί με τον εαυτό του, να τον αποδομήσει και να τον αναδομήσει μέσω μιας στοχαστικής και συχνά «θεραπευτικής» διαδικασίας (Κούρτη, 2003).

Αντίθετα με την άμεση διαπροσωπική αλληλεπίδραση, όπου το επίμονο βλέμμα φέρνει αμηχανία ή εκλαμβάνεται ως πρόσκληση ή πρόκληση που απαιτεί την ανταπόκριση, η τεχνολογικώς διαμεσολαβημένη επικοινωνία επιτρέπει την

προσεκτική παρατήρηση του προσώπου, του σώματος και των κινήσεων του άλλου φύλου, υποθάλλοντας έτσι μια εύκολη και άκοπη ψευδο-οικειότητα. Αυτό βοηθά τον έφηβο να ξεφύγει από τις δυσκολίες του πειραματισμού με πραγματικές σχέσεις, ενώ ταυτόχρονα τον βοηθά να πειραματιστεί σχετικώς ακίνδυνα, με τη δική του ταυτότητα μέσα από ρευστές διαδικτυακές ψευδο-ταυτότητες, που είναι πιο ασφαλείς απέναντι στις προκλήσεις. Ο λόγος δύο δεκαεξάχρονων αγοριών είναι ενδεικτικός:

«...[το διαδίκτυο] είναι κάτι όπου κανείς μπορεί να μπει και να δημιουργήσει ένα εντελώς νέο πρόσωπο, μπορεί να είναι κάποιος στο δίκτυο και εντελώς διαφορετικός έξω από αυτό. Στο δίκτυο μπορεί κανείς να έχει, ας πούμε, ύψος 2,10, να ζυγίζει εκατό κιλά και να 'ναι γεμάτος μυσ, οπότε έχει εντελώς καινούρια προσωπικότητα».

«...μπορεί κάποιος να βγάλει τα πράγματα από μέσα του, να πει ό,τι θέλει χωρίς κανείς να ξέρει ποιος είναι...»⁶.

Η ολοένα και αυξανόμενη χρήση του κυβερνοχώρου δείχνει ότι το διαδίκτυο απαντά στις ανάγκες επικοινωνίας των εφήβων, γιατί τους επιτρέπει να περνούν μεγάλο μέρος της ημέρας τους συνομιλώντας με γνωστούς και άγνωστους συνομηλικούς. Σε κάθε δεδομένη στιγμή, περίπου 10.000 – 15.000 χρήστες του IRC (του μεγαλύτερου chat-room⁷) σε όλο τον κόσμο βρίσκονται «συνδεδεμένοι» μεταξύ τους (Shaw, 1997). Αλλά αυτή η διαδικτυακή λάμψη οδηγεί ορισμένους εφήβους –συνήθως αυτούς που έχουν δύσκολες σχέσεις στην πραγματική ζωή- να αναπτύξουν επικίνδυνες συνάφειες με άγνωστους ανθρώπους ή να υποστούν δικτυακή κακοποίηση (Cynkar, 2007). Επιπλέον, ορισμένες έρευνες έχουν εντοπίσει συνάφειες μεταξύ της εμπλοκής στη διαδικτυακή πορνογραφία και την εφηβική ανθυγιεινή σεξουαλική συμπεριφορά (DeAngelis, 2007).

⁶ Τα αποσπάσματα προέρχονται από την ποιοτική έρευνα που έκανε η Ulrika Sjoberg αναφορικά με τη χρήση και τη νοσηματοδότηση των μέσων από τους Σουηδούς εφήβους. Αναλυτικότερα βλ. Sjoberg (2002). Τα αποσπάσματα είναι από τη σελ. 244.

⁷ Το Chat Room είναι ένας εικονικός χώρος, στον οποίο εκτυλίσσονται άμεσες, ταυτόχρονες ανταλλαγές μηνυμάτων, έτσι ώστε να εμφανίζονται σαν μια συνεχής ροή λόγου, σαν μια συζήτηση.

Το διαδίκτυο εξελίσσεται σε μια ολοένα και πιο πολυπληθή, εικονική, παγκόσμια περαντζάδα, αντικαθιστώντας όλο και περισσότερο την παραδοσιακή «βόλτα» στην πλατεία. Οι τόποι κοινωνικής δικτύωσης, όπως π.χ. το Facebook, αντικαθιστούν τη χαμένη αίσθηση του ανήκειν σε μια κοινότητα και προσφέρουν τα αναγκαία κοινωνικά «χάδια» και σημάδια αναγνώρισης της ύπαρξης, που επεσήμανε ο Berne (1964) ως λειτουργικά συστατικά της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Αυτό έδειξε και πρόσφατη ποιοτική έρευνα στη χώρα μας για τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται η «φιλία» σε τέτοιους χώρους (Davou & Savrami, 2009).

Έφηβοι και νέοι, έχοντας αφήσει το φυσικό τους σώμα πίσω, στον πραγματικό χώρο, υπερβαίνουν τα όρια και τους περιορισμούς τους (συμπεριλαμβανομένου και του βιολογικού τους φύλου) Dietrich (1997) και πειραματίζονται με διαφορετικές ταυτότητες και προσωπικότητες, ενώ ταυτόχρονα παραμένουν παγιδευμένοι σε εικονικές σχέσεις, που είναι ασφαλείς ακριβώς επειδή είναι ελεγχόμενες.

Εάν κάποτε συναντηθούν στον πραγματικό χωρο-χρόνο, δηλαδή ζωντανά, με τον φίλο που απόκτησαν στο διαδίκτυο, συνήθως απογοητεύονται (Shaw, 1997), ακριβώς επειδή η πραγματικότητα σχεδόν πάντοτε ματαιώνει τη φαντασίωση. Έτσι, για να βρει ο χρήστης ανακούφιση, επιστρέφει τις περισσότερες φορές στην ασφάλεια του εικονικού, περνώντας όλο και πιο πολλές ώρες μπροστά στην οθόνη του.

Αυτές οι «συνομιλίες της απουσίας» ανακουφίζουν από τις δυσκολίες της πραγματικής ζωής, αλλά είναι πιθανό να τροποποιούν καθοριστικά τον ψυχισμό. Η ηλεκτρονικά διαμεσολαβημένη επικοινωνία στους εφήβους έχει συνδεθεί με αυξημένη κατάθλιψη, μοναξιά και αποξένωση (Kraut et al., 1998). Η συνάφεια αυτή δεν έχει κατεύθυνση, εφόσον οι σχέσεις αιτιότητας δεν είναι δυνατόν να εντοπισθούν. Η έλλειψη, όμως, της κατεύθυνσης δεν αποδυναμώνει την εγκυρότητα ενός αναδυόμενου «νέου εφηβικού προφίλ»: όλο και περισσότεροι έφηβοι σήμερα νιώθουν θλιμμένοι, μόνοι και αποξενωμένοι και τείνουν να απορροφώνται σε διαδικτυακές περιπλανήσεις και συνάφειες.

Τα ερευνητικά ευρήματα για τη φύση και τη διάρκεια των προσωπικών σχέσεων που αναπτύσσονται μέσω της ηλεκτρονικά διαμεσολαβημένης επικοινωνίας είναι για την ώρα αντιφατικά. Ορισμένα ευρήματα δείχνουν ότι οι ηλεκτρονικά διαμεσολαβημένες σχέσεις αναπτύσσονται ακολουθώντας παρόμοια βήματα με τις πραγματικές: μετατρέπονται από απρόσωπες σε προσωπικές μέσω της αύξησης της αλληλεξάρτησης των ατόμων μεταξύ τους, του εύρους και του βάθους της αλληλεπίδρασης, της διαπροσωπικής προβλεψιμότητας και κατανόησης, της μετακίνησης προς ένα πιο προσωπικό τρόπο επικοινωνίας που οδηγεί στη δέσμευση και στη σύγκλιση των κοινωνικών δικτύων των συμμετεχόντων⁸. Αρκετές φορές οι σχέσεις αυτές μεταναστεύουν στον πραγματικό χωροχρόνο, αλλά η τύχη και η εξέλιξή τους μέσα στο χρόνο δεν έχει ακόμη διερευνηθεί επαρκώς.

3. Ειδικά στοιχεία για τη σχέση των εφήβων με το διαδίκτυο

Στη διάρκεια της εφηβείας οι διαδικτυακές συνευρέσεις φαίνεται να λειτουργούν παράλληλα και συμπληρωματικά με τις πραγματικές. Εξαιτίας της ύπαρξης των ψηφιακών κοινοτήτων ο έφηβος δεν είναι πλέον υποχρεωμένος να επιλέξει την ομάδα των συνομηλίκων που θα ενταχθεί ή το άτομο με το οποίο θα σχετισθεί ερωτικά από τις τοπικά διαθέσιμες κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες. Οι ίδιοι οι έφηβοι δηλώνουν ότι διασκεδάζουν πολύ συναναστρεφόμενοι μέσω του διαδικτύου συνομηλίκους τους από όλο τον κόσμο (Sjoberg, 2002).

Το γεγονός πάντως ότι οι έφηβοι εξακολουθούν να υπάρχουν σε πραγματικές ομάδες συνομηλίκων (τουλάχιστον μέσα στο χώρο του σχολείου) υπαγορεύει το να εξετάσουμε αυτές τις δύο διαφορετικού τύπου δραστηριότητες –την «ψηφιακή» και την «πραγματική»- σε συνδυασμό μεταξύ τους. Είναι πιθανό να αλληλεπιδρούν και να δρουν συμπληρωματικά, επηρεάζοντας η μία την άλλη, έως ότου καταλήξουν σαν συγκοινωνούντα δοχεία σε μία ομοιοστατική κατάσταση, η οποία ίσως να έχει

⁸ Βλ. ενδεικτικά Parks & Floyd, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.ascusc.org.

μετατρέψει τους τρόπους του επικοινωνείν και του σχετίζεσθαι των σημερινών εφήβων.

Οι διεθνείς έρευνες (π.χ. Packard, 2007) δείχνουν ότι από την ηλικία των 12 ετών, η χρήση του διαδικτύου, από κοινού με την παρακολούθηση τηλεόρασης και την τηλεφωνική συνομιλία αποτελούν τυπική συμπεριφορά για το 87% των εφήβων. Στη χώρα μας, τα ποσοτικά στοιχεία, ειδικά για τους νεαρότερους εφήβους είναι ελλιπή. Σύμφωνα με το Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας (2008) το 90% των ατόμων ηλικίας 16-20 ετών χρησιμοποιεί το διαδίκτυο, ενώ το 66% του παραπάνω ποσοστού ασχολείται με διαδικτυακές δραστηριότητες καθημερινά.

Μια πρόσφατη ποσοτική έρευνα του Ινστιτούτου Οπτικό - ακουστικών Μέσων (ΙΟΜ) δείχνει ότι το 40% των μαθητών/τριων της Ελλάδος έχουν δική τους πρόσβαση στο διαδίκτυο, το 23% αποκτούν πρόσβαση μέσω του σχολείου και ένα 13% μέσω των γονιών τους. Σύμφωνα με την έρευνα του Ινστιτούτου, το διαδίκτυο θεωρείται το πιο δημοφιλές μέσο μετά την αδιαμφισβήτητη πρωτιά της τηλεόρασης (Ι.Ο.Μ., 2008).

Στο πλαίσιο της έρευνας του ΙΟΜ διερευνάται και το ζήτημα της παθολογικής χρήσης του διαδικτύου, σε μια απόπειρα να χαραχθεί το προφίλ του παθολογικού χρήστη. Τα άτομα που ανήκουν στις ομάδες «υψηλού κινδύνου»:

- θεωρούν το διαδίκτυο ως την σημαντικότερη δραστηριότητα στη ζωή τους,
- ξεχνούν βασικά πράγματα κατά την διάρκεια της ενασχόλησης αυτής
- εγκαταλείπουν άλλες δραστηριότητες για να αφιερώσουν ακόμα περισσότερο χρόνο στο διαδίκτυο
- τείνουν να υιοθετήσουν ριψοκίνδυνες συμπεριφορές (όπως την αποστολή ή δημοσίευση προσωπικών δεδομένων)
- συγχέουν συχνά τα όρια μεταξύ εικονικής και αληθινής πραγματικότητας.

Όσον αφορά την «παθολογική ενασχόληση» που φαίνεται να απαιτεί κάποια μορφή θεραπευτικής παρέμβασης, στη Μονάδα Εφηβικής Υγείας του Νοσοκομείου

Παίδων «Αγλαΐα Κυριακού» είχαν εισαχθεί έως το 2008, 35 παιδιά και έφηβοι με διάγνωση κατάχρησης στη σχέση τους με το διαδίκτυο⁹. Επίσης, από ποσοτική έρευνα της Μονάδας σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 897 εφήβων, προέκυψε ότι ένα ποσοστό 12,8% παρουσίαζαν ψυχοκοινωνικού τύπου προβλήματα σχετιζόμενα με την χρήση του διαδικτύου (παραμέληση της προσωπικής υγιεινής ή των σχολικών υποχρεώσεων, κ.α.), ενώ 1% των εφήβων που συμμετείχαν παρουσίαζαν συμπτώματα υπερβολικής χρήσης (με βάση το ερωτηματολόγιο της Young που χρησιμοποιήθηκε).

Τι είναι όμως αυτό που κάνει το διαδίκτυο τόσο ελκυστικό για τους εφήβους, ώστε να εμπλέκονται ψυχολογικά σε βαθμό που ορισμένοι ειδικοί θεωρούν παθολογικό; Στη χώρα μας, τα στοιχεία είναι προς το παρόν ελλιπή, ιδιαιτέρως ως προς την *ποιοτική* διάσταση της χρήσης του διαδικτύου, δηλαδή, ως προς το *τι ακριβώς κάνουν* οι έφηβοι με αυτό, *με ποιο τρόπο έχει ενσωματωθεί* στην καθημερινότητά τους, *ποιες βαθύτερες ψυχο-κοινωνικές ανάγκες ικανοποιεί, ποιες δραστηριότητες ή σχέσεις συμπληρώνει ή/και αντικαθιστά*.

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνήσει τις βαθύτερες αιτίες της στενής συνάφειας που αναπτύσσουν οι έφηβοι με το διαδίκτυο, μέσα από το δικό τους λόγο όπως αυτός αρθρώνεται σε μια συνέντευξη βάθους. Βεβαίως, η αφήγηση του βιώματος στο πλαίσιο μιας ερευνητικής συνέντευξης φιλτράρεται από τον τρόπο με τον οποίο το άτομο ερμηνεύει τα πράγματα, αλλά ταυτοχρόνως η αφήγηση συγκροτεί και τις ερμηνείες. Τα στοιχεία που μας δίνει μια ερευνητική συνέντευξη βάθους δεν είναι το ίδιο το βίωμα του εφήβου, αλλά η αναπαράστασή του γι' αυτό, δηλαδή, ό,τι ο ίδιος ο έφηβος νομίζει πως βιώνει. Πρόκειται για ένα σύνθετο σύστημα εμπειριών, απόψεων και συναισθημάτων μέσω των οποίων οι συμμετέχοντες, δηλαδή οι έφηβοι της πρώτης ηλικιακής περιόδου της εφηβείας (12 – 15 ετών)¹⁰, σήμερα στην Ελλάδα, κατανοούν τη σχέση τους με το διαδίκτυο και το

⁹ Βλ. ενδεικτικά Μονάδα Εφηβικής Υγείας (2008) στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.youth-health.gr/gr/index.php?l=6&J=2&K=42>.

¹⁰ Μολονότι η χρονολογική ηλικία δεν ανταποκρίνεται πάντοτε στο στάδιο της ψυχοκοινωνικής ωρίμανσης του ατόμου, η αναπτυξιακή ψυχολογία, ορίζει δύο ηλικιακά στάδια εντός της ευρύτερης περιόδου της

εντάσσουν ανάμεσα στις υπόλοιπες σχέσεις και δραστηριότητες της καθημερινότητάς τους. Επιλέξαμε τη μικρότερη ηλικιακή κατηγορία εφήβων (12 – 15 ετών), αφού, όπως τουλάχιστον φαίνεται από τη διεθνή βιβλιογραφία, σε αυτή την ηλικιακή περίοδο χτίζονται τα θεμέλια της εμπλοκής με το διαδίκτυο.

εφηβείας (12-18) τα οποία διαφοροποιούνται βάσει, βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικών παραμέτρων. Βλ. ενδεικτικά Kimmel (1974).

II. Μέθοδος της Έρευνας

1. Συμμετέχοντες

Στόχος της έρευνας ήταν μια πιλοτική διερεύνηση της εμπειρίας των ίδιων των εφήβων με το διαδίκτυο, μέσω του τρόπου που οι ίδιοι την περιγράφουν. Οι συμμετέχοντες επιλέχθηκαν με τη μέθοδο της «χιονοστιβάδας» έως την επίτευξη ενός στοιχειώδους «πληροφοριακού κορεσμού» (Lindlof, 1995) που αρκούσε για τους στόχους της πιλοτικής μας διερεύνησης. Στην έρευνα συμμετείχαν δεκαπέντε έφηβοι της πρώτης ηλικιακής περιόδου (12-15 ετών). Από αυτούς οι πέντε ήταν 13 ετών, έξι 14 ετών και τέσσερις 15 ετών.

Σε ότι αφορά το εκπαιδευτικό περιβάλλον των εφήβων της έρευνας μας, οι πλειοψηφία φοιτούν σε δημόσια σχολεία, με εξαίρεση 2 που φοιτούν σε ιδιωτικό εκπαιδευτήριο (ενώ ένα την προηγούμενη χρόνια φοιτούσε σε ιδιωτικό). Σε ότι αφορά το κοινωνικό – οικονομικό επίπεδο, οι έξι από τις επτά οικογένειες εντάσσονται σε ένα μέσο προς υψηλό επίπεδο (λαμβάνοντας υπόψη την επαγγελματική κατάσταση των γονέων και την περιοχή διαβίωσης), ενώ οι υπόλοιπες σε ένα μέσο επίπεδο. Επίσης, στις οκτώ από τις δέκα περιπτώσεις, τουλάχιστον ο ένας γονιός είναι απόφοιτος ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος.

Όλα τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα μας έχουν αδέρφια. Έξι έχουν μικρότερα, έξι μεγαλύτερα, τρεις δύο από τους εφήβους μας είναι τα μεσαία παιδιά και έχουν και μεγαλύτερα και μικρότερα αδέρφια. Στις δυο από τις τρεις περιπτώσεις των εφήβων με μεγαλύτερα αδέρφια, λόγω σπουδών ή διαζυγίου των γονέων, τα μεγαλύτερα αδέρφια δεν κατοικούν στο ίδιο σπίτι. Από πληροφορίες που μπορέσαμε να συλλέξουμε από τις επισκέψεις μας πριν την ημέρα της συνέντευξης, οι μητέρες τεσσάρων εφήβων δεν εργάζονται έξω από το σπίτι (η μια όμως βοηθάει στην οικογενειακή επιχείρηση). Επίσης, ο πατέρας ενός εφήβου που συμμετείχε στην έρευνα μας, λόγω της εργασίας του διαμένει στο εξωτερικό, ενώ

σε τρεις περιπτώσεις οι έφηβοι προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες (ζουν με τις μητέρες τους). Οι περισσότεροι (εκτός από πέντε) από τους εφήβους, έχουν δικό τους υπονοδωμάτιο. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για την ανάλυση της «κουλτούρας του υπονοδωματίου» (Livingstone, 2001). Σε ότι αφορά τα τεχνολογικά μέσα, όλοι οι έφηβοι της έρευνας μας έχουν ηλεκτρονικό υπολογιστή (στο σπίτι), ενώ οι επτά από τους δέκα τον έχουν στο υπονοδωμάτιο τους (είτε laptop είτε pc). Επίσης, οι πέντε από τους δεκαπέντε εφήβους έχουν τηλεόραση στο δωμάτιο τους, ενώ οι έντεκα από τους δεκαπέντε έχουν δικό τους κινητό τηλέφωνο.

2. Υλικό

Όταν η μέθοδος της συνέντευξης χρησιμοποιείται με παιδιά ή εφήβους, προσαρμόζεται ανάλογα με το ηλικιακό επίπεδο ενσωματώνοντας τη χρήση προβλητικού υλικού, το οποίο χρησιμοποιείται συχνά ως διευκολυντικό της συνέντευξης (Yarrow, 1960). Στην έρευνα αυτή οι έφηβοι εξετάστηκαν με ημιδομημένες συνεντεύξεις, ελαστικές ως προς τη διάσταση της κατεύθυνσης από πλευράς του ερευνητή, που περιλάμβαναν συνδυασμό από απευθείας, έμμεσες και προβλητικές ερωτήσεις (Ντάβου & Χρηστάκης, 1994). Για την διεξαγωγή των συνεντεύξεων χρησιμοποιήθηκε ως βοηθητικό υλικό μια φωτογραφική μηχανή μιας χρήσεως που δόθηκε στον έφηβο την εβδομάδα που προηγήθηκε της συνέντευξης για να φωτογραφήσει στη διάρκεια μιας εβδομάδας σκηνές της καθημερινότητάς του (Sjoberg, 2002).

Οι φωτογραφίες χρησιμοποιήθηκαν ως ερέθισμα για να διευκολυνθεί ο έφηβος να μιλήσει για τη ζωή, τις σχέσεις και τις δραστηριότητές του, και ξεκινώντας από οποιοδήποτε μέσον επικοινωνίας είχε φωτογραφήσει (π.χ. τηλεόραση, κινητό, υπολογιστής), η ερευνήτρια πέρασε στη συνέντευξη, για να επικεντρωθεί τελικά στον υπολογιστή και ειδικότερα στο διαδίκτυο.

Η συνέντευξη με κάθε έφηβο διάρκεσε περίπου μία ώρα, ενώ από την πρώτη κιόλας τηλεφωνική επαφή με τους γονείς είχε διευκρινιστεί η κατά προσέγγιση διάρκεια της συνέντευξης.

Για τη διεξαγωγή της συνέντευξης κατασκευάστηκε Οδηγός Συνέντευξης, στη βάση των σημαντικότερων θεμάτων, όπως προέκυψαν από προηγούμενες έρευνες και τη βιβλιογραφία. Οι άξονες του Οδηγού Συνέντευξης περιλάμβαναν τα εξής θέματα:

- A) Χρονική αναλογία ενασχόλησης με διαδικτυακές δραστηριότητες, δραστηριότητες με την οικογένεια, το σχολείο ή τον στενό κοινωνικό κύκλο
- B) Είδος ενασχόλησης και σχέσεις που δημιουργούνται στο διαδίκτυο.
- Γ) Ευχαρίστηση και εμπλοκή σε διαδικτυακές και μη διαδικτυακές δραστηριότητες.
- Δ) Πρακτικές ανακούφισης από την κόπωση, την απογοήτευση κλπ..
- Ε) Διατήρηση της αίσθησης του χώρου και του χρόνου κατά τη διάρκεια της ενασχόλησης με το διαδίκτυο.
- Ζ) Ενασχόληση με θέματα του διαδικτύου σε μη διαδικτυακό χωρο-χρόνο.
- Η) Σχέση με γονείς και συμμαθητές.
- Θ) Ενδιαφέρον για το σχολείο και τα μαθήματα.
- Ι) Συναισθήματα που βιώνονται κατά τις διαδικτυακές και μη διαδικτυακές δραστηριότητες.
- Κ) Απόψεις για τα Μέσα.

3. Διαδικασία

Η προσέγγιση των συμμετεχόντων έγινε μέσω γνωριμιών από το ευρύτερο περιβάλλον της ερευνητικής ομάδας του Εργαστηρίου, με ένα γενικό ερώτημα αναφορικά με το αν διατίθενται να συμμετάσχουν σε μια έρευνα σχετική με τις δραστηριότητες και την καθημερινότητα των εφήβων, στην οποία τα στοιχεία των συμμετεχόντων θα παραμείνουν ανώνυμα. Όταν η απάντηση από πλευράς του εφήβου ήταν καταφατική, αναζητήθηκαν τα στοιχεία των γονέων του και η ερευνήτρια τηλεφώνησε για να τους συναντήσει, να εξηγήσει τους σκοπούς της έρευνας και να λάβει τη γραπτή συγκατάθεσή τους για τη συμμετοχή του παιδιού τους.

Η προσέγγιση των γονέων έγινε τηλεφωνικά και έτσι ορίστηκε η πρώτη συνάντηση. Κατά την διάρκειά της, γινόταν η γνωριμία με τους γονείς και τον έφηβο, δίνονταν οι απαραίτητες διευκρινίσεις, η φωτογραφική μηχανή μιας χρήσεως αλλά και το έντυπο συγκατάθεσης, το οποίο είχε και λεπτομερείς οδηγίες για τη διαδικασία (βλ. Παράρτημα).

Κατόπιν, οριζόταν η μέρα της δεύτερης συνάντησης μετά το πέρασμα μιας εβδομάδας, στην οποία η ερευνήτρια θα έπαιρνε την φωτογραφική μηχανή για εμφάνιση. Έτσι ο έφηβος είχε στην διάθεση του μια εβδομάδα, για να φωτογραφίσει σκηνές της καθημερινότητάς του που θεωρούσε ο ίδιος σημαντικές. Ενώ η φωτογραφική μηχανή είχε δυνατότητα 27 λήψεων, ζητήσαμε από κάθε έφηβο έναν ελάχιστο αριθμό 10 φωτογραφιών, λαμβάνοντας υπόψη στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων τις περιπτώσεις των εφήβων που με δική τους πρωτοβουλία έβγαλαν περισσότερες φωτογραφίες.

Στις περισσότερες περιπτώσεις η διαδικασία κύλησε αρκετά ομαλά, εκτός από μια που χρειάστηκε να ξαναδοθεί μηχανή στον έφηβο, επειδή οι φωτογραφίες του δεν εμφανίστηκαν καθόλου. Σε μια περίπτωση, ο έφηβος ενώ ήθελε να διεξαχθεί η συνέντευξη δεν ήθελε να βγάλει φωτογραφίες. Οπότε η ερευνήτρια προχώρησε στην συνέντευξη χωρίς φωτογραφικό υλικό. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ένας μικρός αριθμός φωτογραφιών που αφορούσαν σκηνές σε κλειστούς χώρους δεν εμφανίστηκε. Το κενό αυτό καλύφθηκε από ερωτήσεις κατά την διάρκεια της συνέντευξης.

Στην δεύτερη συνάντηση καθορίστηκε και η ημερομηνία της τρίτης, συνήθως μια εβδομάδα μετά την εμφάνιση του φιλμ. Σε αυτήν τη συνάντηση, διεξάχθηκε η συνέντευξη, με βάση τον Οδηγό, αλλά και με ερέθισμα τις φωτογραφίες του εφήβου.

Όλες οι συνεντεύξεις, πλην μίας που διεξάχθηκε στο σαλόνι, έγιναν στον προσωπικό χώρο του εφήβου, δίνοντας την ευκαιρία στην ερευνήτρια να παρατηρήσει πώς είναι δομημένο το εφηβικό δωμάτιο. Σε όλες τις περιπτώσεις, οι συνεντεύξεις ολοκληρώθηκαν χωρίς καμία διακοπή από άλλα μέλη της οικογένειας

που μπορεί να ήταν σπίτι. Στην τελευταία αυτή συνάντηση και μετά το πέρας της συνέντευξης, η ερευνήτρια έπαιρνε πίσω και το υπογεγραμμένο έντυπο συγκατάθεσης. Οι συνεντεύξεις καταγράφηκαν σε ψηφιακό κασετόφωνο και απομαγνητοφωνήθηκαν για τους στόχους της ανάλυσης.

Σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, οι γονείς και οι έφηβοι ήταν ιδιαίτερα συνεργάσιμοι και ενδιαφέρονταν να μάθουν λεπτομέρειες για την έρευνα. Επίσης, ενδιαφέρονταν και για γενικότερα ζητήματα, όπως για το Πανεπιστήμιο για το Τμήμα αλλά και για στοιχεία της ερευνήτριας, όπως καταγωγή, προηγούμενες σπουδές, κ.τ.λ. Η ερευνήτρια δεσμεύτηκε, μετά την ολοκλήρωση της έρευνας και τη συγγραφή της ερευνητικής έκθεσης, να επικοινωνήσει με τους γονείς και να τους γνωστοποιήσει τα ευρήματα.

III. Ευρήματα

Το υλικό των συνεντεύξεων απομαγνητοφωνήθηκε και υποβλήθηκε σε θεματική ανάλυση, βάσει των αξόνων του Οδηγού Συνέντευξης. Παρακάτω παρουσιάζονται τα ευρήματα ανά ενότητα, όπως προέκυψαν από το λόγο των ίδιων των εφήβων.

1. Ο εφηβικός χρόνος:

Γρήγορα, γρήγορα. Το «ιδιαιτέρο» είναι το διάλειμμά μου.

Σε αυτήν την ενότητα εντάσσεται η καθημερινότητα των εφήβων και οι συνηθισμένες δραστηριότητές τους. Μας ενδιέφερε να παρατηρήσουμε πώς βιώνουν τα παιδιά το χρόνο τους σε σχέση με την οικογένεια ή τον στενό κοινωνικό τους κύκλο, στο σχολείο αλλά και με τα μέσα επικοινωνίας, κυρίως δε, με το διαδίκτυο. Η σχολική ζωή και τα μαθήματα είναι το σταθερό επίκεντρο των δραστηριοτήτων των παιδιών όπως φάνηκε από την ανάλυση των συνεντεύξεων.

Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι οι έφηβοι νιώθουν πως δεν έχουν αρκετό χρόνο για κοινές δραστηριότητες με τους γονείς και τα αδέρφια τους, εφόσον το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινότητάς τους καταλαμβάνεται από μαθησιακές ή οργανωμένες ψυχαγωγικές «υποχρεώσεις». Ενδιαφέρον, αποτελεί το γεγονός ότι μολονότι οι έφηβοι αφιερώνουν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους σε σχολικές υποχρεώσεις, ελάχιστοι αποτύπωσαν φωτογραφικά συναφείς δραστηριότητες.

Η αναφορά στην οικογένεια δεν προέκυψε αυθόρμητα στο λόγο των παιδιών όταν μιλούσαν για την καθημερινότητά τους. Όταν η ερευνήτρια κατηύθυνε σκοπίμως τη συνέντευξη στο θέμα αυτό, οι απαντήσεις των παιδιών ήταν αποκαλυπτικές ως προς το είδος των δραστηριοτήτων, που στις περισσότερες περιπτώσεις, αφορά οικογενειακές «υποχρεώσεις» περισσότερο παρά κοινές δραστηριότητες.

Ωστόσο, παρότι ο βδομαδιάτικος χρόνος πλημμυρίζει από μαθήματα και δεν αφήνει περιθώρια κοινής δραστηριότητας με την οικογένεια, πάντοτε υπάρχει ένα παράθυρο, απ' όπου στη ζωή των παιδιών τρυπώνει, ακόμη και στις κουραστικές καθημερινές, η τηλεόραση και ο υπολογιστής.

Οι δραστηριότητες με φίλους περιορίζονται κυρίως τα σαββατοκύριακα, εκτός εάν πρόκειται για φίλους από το σχολικό περιβάλλον, το φροντιστήριο ή άλλες καθημερινές ασχολίες.

2. Στο υπνοδωμάτιο «με δυο ακουστικά στ' αυτιά»...

Η ψυχολογική ανάγκη του εφήβου των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών να απομονώνεται και να επιλέγει ο ίδιος το αν και πότε θα σχετιστεί με τους ενηλίκους του περιβάλλοντός του, εξηγείται αναπτυξιακά ως αναζήτηση εξατομίκευσης και δόμησης μιας προσωπικής ταυτότητας. Ωστόσο, οι ευνοϊκότερες υλικές συνθήκες της σύγχρονης οικογένειας φαίνεται να παγιώνουν και να θεσμοθετούν κατά κάποιο τρόπο την ανάγκη του εφήβου για ιδιωτικότητα και απομόνωση, παραχωρώντας του έναν εντελώς δικό του, πλήρως εξοπλισμένο χώρο, που του δίνει τη δυνατότητα αυτόνομης πρόσβασης σε διάφορα τεχνολογικά μέσα και οδηγεί σε αυτό που η Livingstone και οι συνεργάτες της (2001) ονόμασαν «κουλτούρα του υπνοδωματίου», για να επισημάνουν μια νέα συνθήκη που μετατρέπει τη συνοχή της «οικογενειακής κουλτούρας» μέσα στα πλαίσια της «κοινωνίας της διακινδύνευσης»¹¹. Κάθε μέλος της οικογένειας, μόνο του, στον εντελώς ιδιωτικό του χώρο, αναπτύσσει αξίες και πρακτικές (δηλαδή, ό,τι ορίζει την κουλτούρα) σε απευθείας αλληλεπίδραση όχι με τους «δικούς του» ανθρώπους,

¹¹ Η έννοια της «κοινωνίας της διακινδύνευσης» εισήχθη από τον Beck (1992) στο ομώνυμο βιβλίο για να περιγράψει ένα χαρακτηριστικό της μεταβιομηχανικής, νεωτερικής κοινωνίας και αφορά την έννοια της διακινδύνευσης, η οποία είναι κεντρικής σημασίας σε όλες τις δραστηριότητες του ατόμου. Το ρίσκο, με αυτήν την έννοια, πηγάζει από τις συνέπειες της βιομηχανικής και επιστημονικής ανάπτυξης και δεν περιορίζεται χρονικά αλλά ούτε και χωρικά. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο τοποθετείται και η Livingstone κάνοντας μια ιστορική αναδρομή από την «κουλτούρα του δρόμου» στην επιστροφή στο σπίτι και στην «κουλτούρα του υπνοδωματίου» Livingstone (2001)

αλλά με άλλους που βρίσκονται αλλού και με τη διαμεσολάβηση των τεχνολογικών μέσων.

Όσοι από τους εφήβους της έρευνάς μας δεν διέθεταν δικό τους υπονοδωμάτιο, δήλωναν «πρόβλημα». Όσοι (οι περισσότεροι) είχαν το δικό τους υπονοδωμάτιο, δήλωναν πως συχνά επιλέγουν να περάσουν κάποιες ώρες της ημέρας τους εκεί, ακόμα και όταν ασχολούνται με δραστηριότητες πέρα από το διάβασμα.

Τα υπονοδωμάτια των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα, είτε τα μοιράζονταν με αδέρφια είτε όχι, ήταν εφοδιασμένα με τεχνολογικά μέσα, κυρίως με τηλεόραση και υπολογιστή συνδεδεμένο στο διαδίκτυο (και σε μια περίπτωση και με PlayStation). Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε ότι πέρα από τις «μεγάλες» συσκευές που μπορεί να υπάρχουν στα δωμάτια τους, οι έφηβοι είναι επιπλέον εξοπλισμένοι με κινητά τηλέφωνα, mp3s ή i-pods. Αυτές οι συσκευές τους δίνουν τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση σε μουσική, διαδικτυακή σύνδεση και ακόμα και τηλεόραση, οπουδήποτε κι αν βρίσκονται.

3. Δικτυωμένες επαφές...

Για τους εφήβους, όπως προέκυψε και από την παρούσα έρευνα, ο υπολογιστής ΕΙΝΑΙ το διαδίκτυο. Με αυτό γίνονται «τα πάντα».

Με ελάχιστο χρόνο τις καθημερινές για οτιδήποτε άλλο εκτός από μαθήματα, φροντιστήρια, «ιδιαίτερα», και οργανωμένες δραστηριότητες στον περιχαρακωμένο ιδιωτικό τους χώρο, με δυο ακουστικά στ' αυτιά οι έφηβοι καλύπτουν την ανάγκη τους για «χαλαρή» (δηλαδή όχι ιδιαιτέρως απαιτητική) ανθρώπινη επαφή, μέσα απ' το διαδίκτυο. Αρκετοί από τους εφήβους που συμμετείχαν στην έρευνα είναι εγγεγραμμένοι σε κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής δικτύωσης ή άμεσης επικοινωνίας, οι περισσότεροι όμως, στις λίστες επικοινωνίας τους περιλαμβάνουν συμμαθητές, συγγενείς και φιλικά πρόσωπα και όχι αγνώστους. Ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες που έχουν συμπεριλάβει αγνώστους στην λίστα τους, οι

έφηβοι που ερωτήθηκαν υποστηρίζουν ότι, η επικοινωνία με αυτούς είναι από τυπική έως και ανύπαρκτη.

Τα παιδιά έχουν επίγνωση ότι η διαδικτυακή επικοινωνία έχει χαμηλότερο κόστος από την τηλεφωνική, περισσότερη «ελευθερία», και τους δίνει μεγαλύτερο έλεγχο να μιλήσουν «όσο θέλουν», αλλά παράλληλα, θεωρούν ότι σε αυτή τη μορφή επικοινωνίας απουσιάζουν βασικά χαρακτηριστικά, λεκτικά και μη, που την καθιστούν λιγότερο ικανοποιητική.

4. ...αλλά και άμεσες διαπροσωπικές συναναστροφές

Η ανάλυση του υλικού μας έως αυτό το σημείο επιβεβαιώνει ότι τα νέα μέσα και οι νέες μορφές τεχνολογικά διαμεσολαβημένης επικοινωνίας έχουν ενσωματωθεί με έναν σχεδόν φυσικό τρόπο στην καθημερινότητα των εφήβων, ο οποίος τα καθιστά σχεδόν αυτονόητα εξαρτήματα της ζωής τους. Αυτή, όμως, η «νέα διαδικτυακή» εφηβική συνθήκη δεν μοιάζει να αντικαθιστά αλλά μάλλον να συμπληρώνει τη συρρικνωμένη στο χώρο και το χρόνο διαπροσωπική τους ζωή.

Αρκετοί από τους εφήβους της έρευνάς μας καλλιεργούν ενδιαφέροντα πέρα και έξω από το διαδίκτυο και το σχολείο. Και μολονότι, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι τα ενδιαφέροντα αυτά εισάγονται από τους γονείς στο πλαίσιο ενός «συρμού» εξοικείωσης των παιδιών με ποικίλες οργανωμένες δραστηριότητες, ο τρόπος με τον οποίο μιλούν οι έφηβοι εκφράζει βαθιές ικανοποιήσεις.

Και παρά τις δικτυακές τους επαφές στην «κουλτούρα του υπνοδωματίου τους», οι μικροί τουλάχιστον έφηβοι της έρευνάς μας (12 έως 15 χρονών) εξακολουθούν να αναζητούν την ανακούφιση από δυσκολίες στα πλαίσια πραγματικών σχέσεων μέσα στο σπιτικό.

Οι φιλικές σχέσεις αποτελούν έναν σημαντικό παράγοντα της ψυχοκοινωνικής υγείας των εφήβων. Η ύπαρξη φίλων και η επικοινωνία με αυτούς, ειδικά κατά τη διάρκεια της εφηβείας, καλύπτει σημαντικές ανάγκες, όπως η ανάγκη για συναισθηματική κάλυψη και κοινωνική ένταξη. Οι έφηβοι που συμμετείχαν στην

έρευνά μας περνούν αρκετό χρόνο με τους φίλους και του συμμαθητές τους εκτός σχολείου.

5. Διατήρηση της αίσθησης του χώρου και του χρόνου κατά τη διάρκεια της ενασχόλησης με το διαδίκτυο

Ξεκινήσαμε αυτή την έρευνα με αφορμή ένα κάπως δαιμονολογικό επιστημονικό λόγο περί εθισμού στο διαδίκτυο. Η τάση απώλειας της αίσθησης του χώρου και του χρόνου κατά τη διάρκεια της ενασχόλησης με το διαδίκτυο, καθώς και η ενασχόληση με το μέσο, ακόμη και όταν ο χρήστης δεν είναι «συνδεδεμένος», αποτελούν βασικά κριτήρια ανίχνευσης μιας πιθανής παθολογίας σε σχέση με τους υπολογιστές. Οι συνεντεύξεις των συμμετεχόντων σε αυτή την πιλοτική έρευνα δεν έδωσαν τέτοιου τύπου ενδείξεις.

Οι περισσότεροι έφηβοι έδειξαν να ισορροπούν τον χρόνο τους ανάμεσα στις πραγματικές και στις «διαδικτυακές» συναναστροφές και δραστηριότητες και να αποστασιοποιούνται με ευκολία από τον υπολογιστή τους.

Στις περιπτώσεις που υπήρξε βραχύχρονη εμπλοκή και οι έφηβοι δήλωσαν πως αμέλησαν τις υποχρεώσεις τους και «ξεχάστηκαν» μπροστά στην οθόνη του υπολογιστή τους, άμεσες διορθωτικές κινήσεις από πλευράς των γονιών επανέφεραν την ισορροπία.

Στις παραπάνω περιπτώσεις, η πτώση της επίδοσης και η συνακόλουθη εμπλοκή των γονέων υπήρξαν καταλυτικά για την συνειδητοποίηση της κατάστασης ή τουλάχιστον για την επαναφορά του ελέγχου σε σχέση με αυτές τις δραστηριότητες. Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι οι έφηβοι αυτοί, σε άλλο σημείο της συνέντευξης, εξέφρασαν χαμηλή σχολική ικανοποίηση, κάτι που παραπέμπει στη συνάφεια (χωρίς όμως αιτιολογική κατεύθυνση) μειωμένης σχολικής επίδοσης και κατάχρησης των μέσων¹².

¹² Η Young (1998) στο βιβλίο της *Caught in the Net*, αναφέρει εκτενώς περιστατικά ατόμων με εξάρτηση από το διαδίκτυο, τα οποία εμφάνιζαν πτώση είτε στις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις, είτε στην εργασιακή τους

Από την ανία και την αίσθηση «αδικίας» του σχολείου, η καταφυγή σε μια διαδικτυακή δραστηριότητα είναι συχνά ανακουφιστική. Τα λόγια των εφήβων αυτών αντανακλούν την άποψη των ερευνητών (Σιώμος & Αγγελόπουλος, 2008) ότι σύμφωνα με τις κλίμακες μέτρησης του εθισμού στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και το διαδίκτυο, η τροποποίηση της διάθεσης που αφορά συναισθήματα ευφορίας και ενθουσιασμού κατά την ενασχόληση με έναν εθιστικό παράγοντα προκαλείται από την έκλυση ντοπαμίνης.

6. Στάσεις προς τα Μέσα και γνώσεις περί προφύλαξης

Όπως ο υπολογιστής ΕΙΝΑΙ το διαδίκτυο, για τους νεαρούς εφήβους της έρευνάς μας τα μέσα ΕΙΝΑΙ ο υπολογιστής. Η τηλεόραση δεν έχει πολλά να τους προσφέρει και τα περισσότερα προγράμματα δεν τους είναι ενδιαφέροντα.

Στα θετικά του διαδικτύου συμπεριλαμβάνεται η ευκολία πρόσβασης και η πληθώρα πληροφοριών, χαρακτηριστικά τα οποία το καθιστούν πιο έγκυρη και αποτελεσματική πηγή πληροφόρησης, αλλά τα παιδιά γνωρίζουν καλά τον ευρύ λόγο περί των «κινδύνων» του διαδικτύου. Το γεγονός, βεβαίως, ότι τον αναπαράγουν, δεν μπορεί να θεωρηθεί απόδειξη πως τηρούν τις απαραίτητες προφυλάξεις.

Οι έφηβοι θεωρούν ότι μπορούν να προστατεύσουν τον εαυτό τους τόσο από τους «κινδύνους» του διαδικτύου όσο και από τους «κινδύνους» της τηλεόρασης. Πιστεύουν ότι έχουν τις απαραίτητες γνώσεις και ξέρουν τι πληροφορίες μπορούν να αποκαλύπτουν κατά την διάρκεια της διαδικτυακής τους συμμετοχής σε σελίδες κοινωνικής δικτύωσης. Επίσης, θεωρούν ότι γνωρίζουν τα τηλεοπτικά προγράμματα, τα οποία δεν είναι ενδεδειγμένα για την ηλικία τους. Εξάλλου, σε αυτή την ηλικία, ο γονικός έλεγχος είναι ακόμη αρκετά ισχυρός.

απόδοση. Πιο συγκεκριμένα σε ότι αφορά την πτώση της σχολικής επίδοσης και της συσχέτισης της με την υπερβολική χρήση του διαδικτύου, ενδεικτικά είναι τα στοιχεία της Μονάδας Εφηβικής Υγείας, που αφορούν 35 περιστατικά παιδιών που είχαν απευθυνθεί σε αυτήν. Το σύνολο των παιδιών αυτών παρουσίαζαν πτώση της σχολικής τους επίδοσης, ενώ το 50% είχαν πάρα πολλές απουσίες από τις σχολικές ώρες.
<http://www.youth-health.gr/gr/index.php?J=1&K=1>

IV. Συμπεράσματα και Συζήτηση

Ο στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να προσεγγίσει και να κατανοήσει, μέσα από τον λόγο των ίδιων των εφήβων, τον ψυχολογικό χώρο που καταλαμβάνουν τα νέα τεχνολογικά μέσα στην καθημερινή τους ζωή και στις σχέσεις τους. Οι δεκαπέντε συνεντεύξεις και το φωτογραφικό υλικό που συγκεντρώθηκαν σε αυτή την πρώτη, πιλοτική φάση της έρευνας παρέχουν μια ενδεικτική εικόνα της καθημερινής ζωής του σύγχρονου εφήβου, η οποία μένει, βεβαίως, να επαληθευτεί με περαιτέρω ερευνητικό υλικό. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτές τις λίγες –με μεθοδολογικά κριτήρια- συνεντεύξεις υπήρξε πληροφοριακός κορεσμός σε ορισμένα θέματα, τα οποία φαίνεται πως αποτελούν τη «ραχοκοκαλιά» της εφηβικής καθημερινότητας και συνθέτουν ένα αδρό εφηβικό προφίλ.

Η σχολική ζωή, τα μαθήματα και τα φροντιστήρια είναι το σταθερό επίκεντρο των δραστηριοτήτων των νεαρών εφήβων. Αυτό συμπίπτει απολύτως με τα ευρήματα πολλών ερευνών¹³ που επισημαίνουν τον ελάχιστο ελεύθερο χρόνο των σημερινών εφήβων. Η καθημερινότητα έχει ταχείς ρυθμούς, τα πράγματα πρέπει να γίνονται γρήγορα-γρήγορα κι ο ελάχιστος ελεύθερος χρόνος που τους απομένει διοχετεύεται σε οργανωμένες ψυχαγωγικές δραστηριότητες (π.χ. προπόνηση, προσκοπισμός, μαθήματα μουσικών οργάνων), που φαίνεται να τους ικανοποιούν βαθιά, αλλά λογίζονται επίσης ως «υποχρεώσεις».

Από την αφήγηση της καθημερινότητας των παιδιών απουσιάζουν θεαματικά δύο συνθήκες:

¹³ Ενδεικτικά αναφέρουμε την πανευρωπαϊκή έρευνα «Συμπεριφοράς υγείας στα παιδιά σχολικής υγείας» υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (2008). Σε ότι αφορά την Ελλάδα, τα συμπεράσματα αυτής της έρευνας για το θέμα που μας ενδιαφέρει είναι αποκαλυπτικά: το 39% των μαθητών νιώθουν αρκετά ή πολύ πιεσμένοι από την δουλειά του σχολείου, ενώ οι μαθητές κάνουν κατά μέσο όρο 6,8 ώρες την εβδομάδα ιδιαίτερα μαθήματα, εκτός σχολείου. Σημαντική είναι και η παρατήρηση ότι το 36,3% των μαθητών δήλωσε ότι δεν του αρέσει καθόλου το σχολείο.

(α) Ένας πραγματικός ελεύθερος χρόνος που να επιτρέπει την ονειροπόληση, την περισυλλογή ή τη χαλαρή παιγνιώδη δραστηριότητα, δηλαδή διεργασίες που οξύνουν την αποκεντρωμένη σκέψη, τη δημιουργικότητα, τη φαντασία και την αυτογνωσία, και

(β) η κοινή «ποιοτική» δραστηριότητα με τους γονείς, υπό την έννοια μιας κοινής αθλητικής δραστηριότητας ή ψυχαγωγίας (όπως π.χ. ο κινηματογράφος ή το θέατρο). Οι συναναστροφές με τους γονείς περιορίζονται σε επισκέψεις σε συγγενείς και οικογενειακές βόλτες στην αγορά.

Είναι ενδιαφέρον το ότι η αναφορά στην οικογενειακή καθημερινότητα δεν προέκυψε αυθόρμητα στο λόγο των παιδιών και δεν φωτογραφήθηκε. Προφανώς, οι δραστηριότητες που σχετίζονται με την οικογενειακή ρουτίνα είναι αυτονόητες, και γι' αυτό ίσως δεν συζητιούνται. Το γεγονός, όμως, ότι δεν γίνεται καμία αναφορά σε κάποια προεξάρχουσα, κοινή με τους γονείς ενδιαφέρουσα δραστηριότητα, δημιουργεί την εικόνα μιας παράλληλης και συναισθηματικά δεδομένης συνύπαρξης, όπου ο καθένας είναι αφοσιωμένος στις προσωπικές του «υποχρεώσεις» και συναντά τον άλλο «κατόπιν συνεννόησης», για μια προγραμματισμένη επίσκεψη σε συγγενείς ή στα μαγαζιά.

Αυτή η «οικογενειακή ατμόσφαιρα», που σε αυτή την πιλοτική έρευνα είναι απλώς μια ένδειξη, πρέπει να σημειωθεί και να διερευνηθεί περαιτέρω, γιατί αποτελεί τη βάση επί της οποίας εκτυλίσσεται η σχέση του εφήβου με τους γονείς του. Τα κοινά ενδιαφέροντα και οι κοινές δραστηριότητες με τους γονείς, από νωρίς στη ζωή του παιδιού, λειτουργούν ως ενισχυτές της επικοινωνίας και ως ασπίδα προστασίας απέναντι στις αναπόφευκτες μικρές και μεγάλες τριβές της εφηβείας. Εάν απουσιάζουν, εντείνουν την αναπόφευκτη συναισθηματική αποξένωση μεταξύ εφήβου και γονιού που αποτελεί μέρος της φυσικής εφηβικής εξατομικευτικής διεργασίας, καλλιεργώντας έτσι το έδαφος για μεγαλύτερες συγκρούσεις.

Όσο για την απουσία «χαλαρού» χρόνου και αποκεντρωμένης δραστηριότητας, τα παιδιά φαίνεται να βρίσκουν τη σωματική (αλλά όχι και την ψυχική) αναπλήρωση, αργά το βράδυ, μπροστά στην τηλεόραση. Μολονότι δεν την

πολύ-συμπαθούν, μια και ο υπολογιστής τους είναι άκρως πιο ενδιαφέρων, η χαλαρή δραστηριότητα που προϋποθέτει η ψυχρή της (κατά McLuhan, 1964) φύση, της επιτρέπει να τρυπώνει στις καθημερινές ζωές των παιδιών, ακόμη και στις κουραστικές και φορτωμένες ημέρες της εβδομάδας.

Οι ευνοϊκότερες υλικές συνθήκες της σύγχρονης οικογένειας φαίνεται να παγιώνουν και να θεσμοθετούν, κατά κάποιο τρόπο, την ανάγκη του εφήβου για ιδιωτικότητα και απομόνωση. Με «δυο ακουστικά» στ' αυτιά, όπως μας είπε και η μια από τις έφηβες της έρευνάς μας, στον δικό τους προσωπικό χώρο, καλύπτουν την ανάγκη τους για «χαλαρή» ανθρώπινη επαφή μέσα απ' τον μόνιμα συνδεδεμένο με σελίδες κοινωνικής δικτύωσης υπολογιστή τους. «Μπαίνουν» να δουν «ποιος είναι μέσα εκείνη τη στιγμή», ανταλλάσσουν φρασούλες, μόνιμα συνδεδεμένοι με τους φίλους τους, αλλά σε απόσταση, και σε ένα καλά περιχαρακωμένο φυσικό χώρο.

Για τους εφήβους της έρευνάς μας, όλα αυτά τα τεχνολογικά μέσα (i-rods, κινητά τηλέφωνα, διαδίκτυο) είναι ενσωματωμένα με έναν σχεδόν φυσικό, πλέον, τρόπο στην καθημερινότητά τους. Είναι τα αυτονόητα εξαρτήματα της ζωής και των σχέσεών τους. Αυτή, ωστόσο, η δυνατότητα δεν φαίνεται να αντικαθιστά αλλά μάλλον συμπληρώνει τη συρρικνωμένη στο χώρο και το χρόνο διαπροσωπική τους ζωή. Οι σχέσεις τους στην πραγματική ζωή είναι ακόμη σημαντικές, οι φίλοι τους απαραίτητοι έστω και κυρίως τα σαββατοκύριακα, και οι γονείς τους ακόμη σημαντικοί, αφού οι μικροί (12 έως 15 χρονών) έφηβοι της έρευνάς μας, και ιδιαίτερα τα κορίτσια, καταφεύγουν ακόμη στους γονείς τους όταν χρειάζονται βοήθεια μπροστά σε μια δυσκολία.

Οι περισσότεροι έφηβοι έδειξαν να ισορροπούν καλά τον χρόνο τους ανάμεσα στις πραγματικές και στις «διαδικτυακές» συναναστροφές και δραστηριότητες, και να αποστασιοποιούνται με ευκολία από τον υπολογιστή τους. Όλοι, επίσης, θεωρούν ότι μπορούν να προστατεύσουν τον εαυτό τους τόσο από τους «κινδύνους» του διαδικτύου όσο και από τους «κινδύνους» της τηλεόρασης.

Μολονότι τα μέσα (ειδικά η τηλεόραση) έχουν ονομαστεί «παράλληλο σχολείο»¹⁴, το πραγματικό σχολείο εξακολουθεί να αποτελεί βασικό πλαίσιο κοινωνικοποίησης των εφήβων και αυτό είναι ένα ενδιαφέρον εύρημα, που προκύπτει από το γεγονός ότι οι περισσότεροι διαδικτυακοί τους φίλοι είναι οι συμμαθητές τους.

Παρά τους φόβους για καταφυγή των εφήβων σε παγκόσμιες (και άγνωστες στους γονείς) διαδικτυακές κοινότητες, οι Έλληνες έφηβοι που συμμετείχαν στην έρευνα αυτή, δείχνουν απλώς να χρησιμοποιούν τις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης, κυρίως για να διευρύνουν την τοπική (και γνωστή μέσω των συμμαθητών) τους κοινότητα, και να αναπληρώσουν την επαφή που τους στερούν οι ρυθμοί και οι αποστάσεις της σύγχρονης πόλης.

Τα ευρήματα της ποιοτικής μας έρευνας, αναφορικά με τα Ελληνόπουλα, συμπίπτουν με τα ποσοτικά ευρήματα της πρόσφατης Πανευρωπαϊκής έρευνας «EU Kids Online» (Livingstone et al. 2010), που έδειξε ότι τα Ελληνόπουλα συγκριτικά με τα παιδιά των υπόλοιπων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ώριμοι και συνετοί χρήστες του διαδικτύου και έχουν καλό αποτελεσματικό έλεγχο, ανεξάρτητο μάλιστα από τον ψηφιακό αλφαριθμητισμό ή το επίπεδο εκπαίδευσης των γονιών τους.

Αναφορικά με ορισμένους εφήβους που έδειξαν να διολισθαίνουν προς την κατάχρηση, αξίζει να σημειωθεί ότι παρουσίασαν ταυτοχρόνως δυσαρέσκεια και έλλειψη ενδιαφέροντος για το σχολείο και τα μαθήματα, καθώς και ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία έχουν βρεθεί να σχετίζονται με την παθολογική χρήση, όπως απουσία ενός γονιού λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων για μεγάλα χρονικά διαστήματα, πρόσφατη αλλαγή σχολείων ή αλλαγή περιοχής ή τόπου διαμονής. Ωστόσο, και οι έφηβοι αυτοί, όπως και οι υπόλοιποι που συμμετείχαν στην έρευνα, δεν περιορίζονται μόνο στην ενασχόληση με τους υπολογιστές ή με άλλα τεχνολογικά μέσα, αλλά θεωρούν πολύ σημαντικούς τους φίλους τους και τις

¹⁴ Ο όρος «παράλληλο σχολείο» χρησιμοποιείται από πολλούς κοινωνιολόγους και συμπεριλαμβάνει, πέρα από τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν τα ΜΜΕ, όλες εκείνες τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, οι οποίες είναι ανεξάρτητες από την σχολική εργασία. Αναλυτικότερα βλ. Κορωναίου (1992).

κοινές δραστηριότητες με αυτούς σε πραγματικό χωρο-χρόνο. Και μολονότι λίγοι έφηβοι (αγόρια μόνον) έχουν γνωρίσει άτομα στο διαδίκτυο και συνομιλούν με αυτά, στα πλαίσια όμως συγκεκριμένης ενασχόλησης όπως ένα διαδικτυακό παιχνίδι, ταυτοχρόνως έχουν αρκετές γνώσεις για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και θεωρούν ότι ξέρουν να προστατεύσουν τον εαυτό τους από κακόβουλες ενέργειες άλλων χρηστών.

Σε γενικές γραμμές, οι έφηβοι θεωρούν το διαδίκτυο ως ένα σημαντικό εργαλείο τόσο για τις σχολικές τους υποχρεώσεις ή για την αναζήτηση πληροφοριών, όσο και για τη διασκέδασή τους («downloading», ηλεκτρονικά παιχνίδια, «σερφάρισμα», κ.α.), όμως θεωρούν εξίσου σημαντικές, αν όχι σημαντικότερες τις δραστηριότητες με τους φίλους τους και τις σχολικές τους υποχρεώσεις.

Η παρούσα πιλοτική έρευνα εντάσσεται στο ευρύτερο ερευνητικό και εφαρμοσμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης και αγωγής στα μέσα επικοινωνίας που πραγματοποιείται στο Εργαστήριο Ψυχολογικών Εφαρμογών και Επικοινωνιακού Σχεδιασμού του Τμήματος ΕΜΜΕ του ΕΚΠΑ, την τελευταία πενταετία. Με απώτερο στόχο τη διευκρίνιση του ζητήματος του λεγόμενου «εθισμού στο διαδίκτυο» κατά την εφηβική ηλικία, επικεντρωθήκαμε στη διερεύνηση των πρακτικών των εφήβων αναφορικά με το διαδίκτυο, στη σχέση που αναπτύσσουν με το μέσο και τις λειτουργίες του, τις χρήσεις που τους παρέχει και τις ενδεχόμενες ψυχολογικές ανάγκες που καλύπτει, καθώς και τη θέση και το χώρο που «καταλαμβάνει» η ενασχόληση με το διαδίκτυο συγκριτικά με τις υπόλοιπες δραστηριότητες της καθημερινότητάς τους.

Οι σχετικές έρευνες στην ελληνική βιβλιογραφία βασίζονται σε ποσοτικές μεθόδους και είναι πολύ μικρές στον αριθμό. Η παρούσα έρευνα αποτέλεσε μια πρώτη ποιοτική διερεύνηση του ζητήματος αυτού στη χώρα μας, η οποία αν και πιλοτική, μας δίνει ενδείξεις για μια συνετή και ισορροπημένη χρήση των μέσων από τους νεαρούς Έλληνες εφήβους που μένει, βεβαίως, να μελετηθούν

περισσότερο τόσο εις βάθος όσο και εις εύρος, με περαιτέρω ποιοτικές και ποσοτικές έρευνες, αντιστοίχως.

V. Βιβλιογραφία

- American Psychiatric Association. (1994) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th ed.), Washington: DC.
- Banister, P., Bruman E., Parker I., Taylor M., Tindall C. (2003). *Qualitative Methods in Psychology: A Research Guide*. Buckingham, UK. : Open University Press.
- Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*, London, Sage.
- Berne, E. (1964) *Games People Play*, New York, Penguin.
- Creswell, J.W. (1998). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*, London: Sage.
- Cynkar, A. (2007). Socially Wired. *The Monitor on Psychology*, 38(10), 47-49.
- Davou, B. & Savrami, M. (2009) "From Real Life to Network Friendships: The FaceBook Case", paper presented at the 4th Web Science Conference: Society on Line, Athens, Institute of Major Hellenism. Το ηλεκτρονικό κείμενο στη διεύθυνση: www.media.uoa.gr/psylab (SocioPsychology of the Web)
- DeAngelis, T. (2007). Web Pornography Effects on Children, *The Monitor on Psychology*, 38(10), 50-52.
- Dietrich, D. (1997). (Re)Fashioning the Techno-erotic Woman: Gender and Textuality in the Cyber-cultural Matrix στο S. Jones (Επιμ.) *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety*, London: Sage.
- Ferris, J.R. (2001). *Internet Addiction Disorder: Causes, Symptoms and Consequence*. Το ηλεκτρονικό κείμενο στην διεύθυνση: <http://www.chem.vt.edu/chem-dept/dessy/honors/papers/ferris.html>
- Gibson, W. (2004). *Neuromancer*, 20th, Anniversary Edition, New York: Ace Books.

- Greenfield, D. (1999). *Internet Addiction: Disinhibition, accelerated intimacy and other theoretical considerations*. Εισήγηση η οποία παρουσιάστηκε στο 107^ο ετήσιο συνέδριο του Αμερικανικού Συνδέσμου Ψυχολόγων, Boston.
- Healy, M. J. (1999). *Failure to Connect: How Computers Affect Our Children's Minds -- and What We Can Do About It*, Simon & Schuster; New Ed edition.
- Heggs, D. (2005). «Κυβερνοψυχολογία και κυβερνοοργανισμοί», στο A.J. Gordo-Lopez & I. Parker (Επιμ.) *Κυβερνοψυχολογία* (μεταφ. Κ. Γαλάνη), Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων, (2008). Δημιουργική και Ασφαλής Χρήση του Διαδικτύου από Νέους και Νέες έως 18 ετών, 2006-2007.
- Kimmel, D.C. (1974). *Adulthood and Aging: An Interdisciplinary Developmental View*, New York: John Wiley & Sons.
- Krant, R. Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T., and Scherlis, W. (1998). Internet Paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53, 1017-1031.
- Kraut, R et al. (1998). Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being?, *American Psychologist*, 9, 1017-1031.
- Κούρτη, Ε. (2003). *Η Επικοινωνία στο Διαδίκτυο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κορωναίου, Α. (1992). Νέοι και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας: Κοινωνιολογική Προσέγγιση των Πολιτιστικών Πρακτικών του Ελεύθερου Χρόνου των Νέων 11-13 ετών. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Lindlof, T.R. (1995). *Qualitative Communication Research Methods*, London: Sage.
- Livingstone, S., Haddon, L., Gorzig, A., Olafsson, K. (2010) *Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children. Initial Findings*. LSE, London, EU Kids Online.
- Madill, A., Brendan, G., Lawton, R & Stratton, P. (2005). How We Supervise Qualitative Projects”, *Psychologist*, 18 (10), 616-618.

- McLuhan, M. (1964) *Understanding Media: The Extensions of Man*, New York, New American Library.
- Μονάδα Εφηβικής Υγείας, Χρήση – Κατάχρηση Διαδικτύου, <http://www.youth-health.gr/gr/index.php?l=6&j=2&k=42>
- Ντάβου, Μπ., Χρηστάκης, Ν. (1994). *Τα Παιδιά Μιλούν για την Υγεία και την Ασθένεια*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ντάβου, Μπ. (2000). *Οι Διεργασίες της Σκέψης στην Εποχή της Πληροφορίας: Θέματα Γνωστικής Ψυχολογίας και Επικοινωνίας*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ντάβου, Μπ. (2005). *Η Παιδική Ηλικία και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας: Μετατροπές της Παιδικής Κατάστασης*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Packard, E. (2007). "It's fun, but does it make you smarter?", *The Monitor on Psychology*, 38(10), 44-46.
- Parks, M. R. & Floyd, K., "Making Friends in Cyberspace" *Journal of Computer-Mediated Communication On the Web*, Vol. 4, διαθέσιμο στο www.ascusc.org
- Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας, (2008). Ταυτότητα Χρηστών Internet στην Ελλάδα, 2007.
- Rheingold, H. (2000). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, USA: MIT Press Edition.
- Richardson, J. (Επιμ.) (1996). *Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and Social Sciences*, Leicester, UK.: BPS Books.
- Shaw, D. F., (1997). "Gay Men and Computer Communication: A Discourse of Sex and Identity in Cyberspace" στο S. G. Joes (Επιμ.) *Virtual Culture: Identity & Communication in Cybersociety*, London: Sage.
- Σιώμος, Κ. & Αγγελόπουλος, Ν. (2008), «Διαταραχή εθισμού στο Διαδίκτυο», *Ψυχιατρική, Τριμηνιαία Έκδοση της Ελληνικής Ψυχιατρικής Εταιρείας*, 19(1), σελ. 52-56.
- Sjoberg, U. (2002). *Screen Rites: A study of Swedish young people's use and meaning-making of screen-based media in everyday life*, Lund, Lund Studies in Media and Communication 5.

- Suler, J., *The Psychology of Cyberspace*, (1996). Το ηλεκτρονικό κείμενο στην διεύθυνση: <http://www-usr.rider.edu/~suler/psycyber/psycyber.html>
- Surratt, C. G. (1999). *Netaholics?: The Creation of a Pathology*, Commack, NY: Nova Science Publishers.
- Turkle, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Yarrow, L.J. (1960). "Interviewing Children" στο P.H. Mussen (Επιμ.) *Handbook of Research Methods in Child Development*, London: J. Wiley & Sons.
- Young, K. S. (1997). *What makes on-line usage stimulating? Potential explanations for pathological Internet use.* Εισήγηση η οποία παρουσιάστηκε στο 105^ο ετήσιο συνέδριο του Αμερικανικού Συνδέσμου Ψυχολόγων, Chicago.
- Young, K. S. (1998). "Internet Addiction: The emergence of a new clinical disorder", *CyberPsychology and Behavior*, 1 (3), 237-244.
- Young, K. S. (1998). *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction-and a Winning Strategy for Recovery*, New York: John Wiley and Sons.

Παράρτημα

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ ΓΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΕΡΕΥΝΑ

Επιστημονική υπεύθυνη:

Μπετίνα Ντάβου, Καθηγήτρια Ψυχολογίας

Διευθύντρια Εργαστηρίου Ψυχολογικών Εφαρμογών & Επικοινωνιακού Σχεδιασμού

Τηλ.: 210.368.9262, 210.368.9265, www.media.uoa.gr/davou

Σκοπός της έρευνάς μας είναι να κατανοήσουμε τις βαθύτερες αιτίες της μεγάλης εμπλοκής των εφήβων με τεχνολογίες όπως ο υπολογιστής, το διαδίκτυο ή το κινητό τηλέφωνο. Μας ενδιαφέρει να διερευνήσουμε, (α) το «χώρο» που καταλαμβάνουν οι νέες τεχνολογίες στην καθημερινή τους ζωή συγκριτικά με τις υπόλοιπες δραστηριότητές τους και με τις απευθείας «πρόσωπο με πρόσωπο» συναναστροφές τους και (β) τις αιτίες της σαγήνης που ασκούν οι τεχνολογίες αυτές στους εφήβους. Ελπίζουμε, ότι η έρευνά μας θα αποκαλύψει τις εφηβικές ανάγκες (ανθρώπινης επαφής, ψυχαγωγίας ή πληροφόρησης) που καλύπτουν σήμερα οι τεχνολογίες αυτές, και θα καταλήξει σε συμπεράσματα και προτάσεις που θα καθοδηγήσουν γονείς και εκπαιδευτικούς να βοηθήσουν τα παιδιά τους να αναπτύξουν μια ισορροπημένη σχέση με τις νέες τεχνολογίες.

Στα παιδιά, των οποίων οι γονείς θα αποδεχθούν τη συμμετοχή στην έρευνα, θα ζητήσουμε τα εξής:

(α) Σε συνεννόηση με τους γονείς θα τα επισκεφτούμε για να γνωριστούμε, να τους εξηγήσουμε τους στόχους μας και να τους δώσουμε μια φωτογραφική μηχανή μιας χρήσεως, με την οποία θα τους ζητήσουμε να φωτογραφίσουν αντικείμενα ή δραστηριότητες από την καθημερινή τους ζωή που θεωρούν ότι τα εκφράζουν.

(β) Έπειτα από περίπου μία εβδομάδα, θα προγραμματίσουμε μια δεύτερη συνάντηση, πάντοτε σε συνεννόηση με τους γονείς, στην οποία με βάση το φωτογραφικό υλικό του παιδιού που θα χρησιμεύσει ως ερέθισμα, θα πραγματοποιήσουμε μια συνέντευξη με το παιδί, η οποία θα έχει διάρκεια περίπου μιάμιση ώρα και θα μαγνητοφωνηθεί.

Η μαγνητοφώνηση της συνέντευξης είναι απαραίτητη, ώστε να μπορέσουμε έπειτα να αναλύσουμε συστηματικά τις απαντήσεις των παιδιών. Θα χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά και μόνον για τις ανάγκες της έρευνας.

Η συμμετοχή του παιδιού στην έρευνα αυτή είναι απολύτως εθελοντική και θα παραμείνει ανώνυμη. Τόσο το παιδί όσο και ο γονιός μπορούν εάν αλλάξουν γνώμη να αποσυρθούν από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή το αποφασίσουν. Οι πληροφορίες που θα συγκεντρωθούν από τη μελέτη θα είναι απολύτως εμπιστευτικές και η ανωνυμία του παιδιού και της οικογένειάς του θα προφυλαχθεί με μεγάλη προσοχή. Στη μελέτη και ανάλυση των συνεντεύξεων και στις φωτογραφίες που πήρε το κάθε παιδί θα χρησιμοποιηθούν κωδικοί αριθμοί. Σε περίπτωση που τα αποτελέσματα της μελέτης

δημοσιευτούν ή παρουσιαστούν με οποιονδήποτε τρόπο, δεν πρόκειται να αποκαλυφθούν ούτε το όνομα του παιδιού και της οικογένειάς του ούτε άλλα προσδιοριστικά προσωπικά στοιχεία. Μετά την ολοκλήρωση της μελέτης, τα γενικά πορίσματα θα είναι στη διάθεση των παιδιών που συμμετείχαν και των γονέων τους εφόσον το επιθυμούν.

Η έρευνα γίνεται με τη χρηματοδότηση του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Για οποιοσδήποτε πληροφορίες ή ερωτήσεις μπορείτε να επικοινωνήσετε με την βασική ερευνήτρια κ. Ανθή Σιδηροπούλου στο τηλέφωνο 6945.197605 ή με την επιστημονική υπεύθυνη της μελέτης, καθηγήτρια κ. Μπετίνα Ντάβου στα παραπάνω τηλέφωνα.

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων.

Έχω διαβάσει ή μου διάβασαν και κατανόησα ό,τι αφορά την παραπάνω έρευνα και μου δόθηκε η ευκαιρία να υποβάλω ερωτήσεις, για τις οποίες έλαβα ικανοποιητικές απαντήσεις. Αποδέχομαι με τη θέλησή μου τη συμμετοχή του παιδιού μου στην έρευνα, όπως αυτή περιγράφεται.

.....
Ημερομηνία

.....
Όνομα Συμμετέχοντα

.....
Όνομα και Υπογραφή Γονέα

.....
Υπογραφή Ερευνήτριας ή Επιστημονικής Υπεύθυνης